

УДК 37.033

Г.Й.КОТЛЯРЧУК,
аспірант
(м.Київ)

Формування естетичного ставлення до природи як необхідна складова екологічного виховання

В статті проаналізовано ефективність екологічного виховання за умови формування естетичного ставлення до природи. Розглядається важливість педагогічного впливу в процесі навчання і виховання на формування екологічної культури учнів та естетичне ставлення до природи.

Ключові слова: естетичне і екологічне виховання, ставлення до природи, екологічна культура.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Сучасний масштаб екологічних змін створює реальну загрозу для життя людей. Екологічна криза сьогодення є свідченням не тільки високого рівня техногенного розвитку суспільства, але водночас і гіпертрофованого людського прагматизму, який поєднується з екологічним невіглаством. Екологічне виховання сьогодні не повинно обмежуватися виключно розширенням поінформованості учнів. Реальним постає той факт, що шкільна екологічна освіта повинна базуватися на реалізації психоемоційних властивостей людини: співпереживанні, співчутті, радості, любові, відчутті гармонії. За умови врахування специфіки виховного процесу екологічна освіта буде здійснюватися через екологічне виховання, орієнтоване на формування екологічної культури учнів та естетичного ставлення до природи. В умовах сьогодення екологічна культура є запорукою розвитку і збереження людини та суспільства в цілому, необхідним елементом відродження держави. Саме тому формування екологічної культури людини, гармонії її стосунків із природою є пріоритетними напрямками Національної доктрини розвитку освіти у XXI столітті [1], Концепції екологічної освіти України [2], Закону України „Про загальну середню освіту” [3]. Сучасні проблеми взаємодії суспільства й природи поставили ряд нових завдань перед школою. Необхідно реально допомогти так підготувати покоління, яке навчається в школі, щоб подолати наслідки негативних впливів на навколишнє середовище й оптимізувати їх надалі.

Аналіз досліджень і публікацій... За останні роки зросла увага до проблем теорії і практики естетичного виховання як найважливішого засобу формування ставлення до дійсності, засобу етичного і розумового виховання, тобто як засобу формування всесторонньорозвиненої, духовно багатой особистості.

Перші дослідження проблем організації естетичного навчання і виховання в навчальних закладах України з'явилися в середині XIX – на початку XX ст. у працях таких українських педагогів, як О.Духнович, М.Пирогов, П.Тимошенко, К.Ушинський та ін. Творцями змістовних систем естетичного виховання молоді були А.Макаренко, В.Сухомлинський. Формуванню естетичної культури особистості в шкільному віці приділяли увагу І.Зязюн, Л.Коваль, А. Комарова, Л.Акулова, Н.Бутенко, Є.Лановенко, Ю.Крупник, І.Регейло та ін. Вони зазначали, що відчуття краси природи, оточуючих людей, речей створює в дитини особливі емоційно психічні стани, породжує безпосередній інтерес до життя, загострює допитливість, розвиває мислення, пам'ять, волю та інші психічні процеси. Навчити бачити прекрасне навкруги себе, в навколишній дійсності, покликана система естетичного виховання.

Проблему дбайливого ставлення до природи розглядав у колі народного виховання І.Деркачов. „Надзвичайно актуальним є його розуміння значимості природи як умови і джерела духовно-естетичного виховання особистості, спрямованого на формування у дітей розвиненої естетичної свідомості, художнього смаку, здатності сприймати, творити і цінувати в природі прекрасне, поводитися культурно, гечно і достойно з урахуванням природних наслідків” [4, с.138].

Те, що свідоме естетичне ставлення до навколишнього середовища формується в учнів в процесі його поліпшення своєю працею, зазначав у своїх творах В.Сухомлинський. Він проводив „уроки мислення на природі” та писав: „Виховує кожна хвилина життя, кожен куточок землі, кожна людина, з якою особистість, що формується, інколи стикається ніби випадково, мимохідь... Обговорювати багатогранні виховні вимоги навколишнього світу – в цьому і полягає організаційна, виховна роль школи, педагога” [5, с.28-46]. Сучасні дослідники теж наголошують на важливій ролі природи в екологічному вихованні, зокрема Є.Силко вказує, що потрібно, щоб учні безпосередньо спілкувалися з природою, опановували навички правильної поведінки в оточуючому середовищі, поєднували навчальну, трудову, громадську діяльність, пов'язані з благоустроєм довкілля [6, с.43]. Проблема посилення екологічного навчання й виховання висвітлювалася у працях вітчизняних науковців і педагогів (Л.Білик, Т.Вайда, М.Дробноход, Н.Єфименко, С.Іващенко, В.Крисаченко, М.Колесник, І.Костицька, С.Лебідь, Н.Лисенко, Л.Лук'янова, Г.Марченко, О.Мітрясова, Н.Назарук, Р.Науменко,

Л.Немець, Т.Нінова, Н.Негруца, О.Плахотнік, Л.Різник, С.Сапожніков, С.Совгіра, В.Скутіна, А.Степанюк, В.Танська, І.Удовиченко, С.Шмалей, М.Швед, В.Червонецький), особлива увага звертається на формування мотивів дбайливого ставлення учнів до природи (Т.Баранова, Н.Ігнатівська, Л.Клімова, О.Колонькова, Г.Кондратенко, О.Крюкова, О.Лазебна, В.Маршицька, Д.Попова, Г.Пустовіт, Н.Пустовіт, М.Роганова, А.Степанюк, Г.Тарасенко).

Формування цілей статті... Метою статті є висвітлення актуальності формування естетичного ставлення до природи як необхідної складової екологічного виховання.

Виклад основного матеріалу... На основі розробки наукових уявлень і узагальнення передового досвіду склалася характеристика естетичного виховання в сучасній загальноосвітній школі, як цілеспрямованого процесу формування творчо активної особистості, здатної з позицій доступного їй розуміння ідеалу сприймати і оцінювати прекрасне, досконале, гармонійне, інші естетичні явища в житті, природі, мистецтві, підготовленої до того, щоб жити, творити за законами краси [7]. Таке визначення достатньо повно відповідає і завданням формування розвиненого естетичного ставлення до природи як необхідного елементу загальної, естетичної і екологічної культури сучасної людини. В умовах впливу різних навколишніх умов на свідомість учня його формування багато в чому залежить саме від цілеспрямованих дій педагога. Тут знаходять застосування різноманітні прийоми і методи педагогічної роботи, розкриття сенсу практичної діяльності, бесіди і лекції про працю на природі, роз'яснення обов'язку і прийоми переконання в необхідності особистої турботи про все середовище, вимоги до поведінки і залучення до художньої творчості, заохочення й покарання, змагання та особистий приклад педагога.

Іншою об'єктивною передумовою виступає ставлення суспільства до природи, що впливає на позиції учнів. Пізнання досвіду суспільства не тільки розширює знання, але і збагачує використання економічних та морально-естетичних оцінок навколишнього середовища. Осмислюючи його матеріальну і духовну цінність, учні глибше усвідомлюють необхідність піклуватися про його збереження.

Третя передумова формування естетичного ставлення учнів до природи – це процес виховання і навчання, в ході якого вони опановують суспільно-цінне ставлення і дії. Формування в учнів позитивного ставлення до навколишнього середовища є цілеспрямованим процесом. Від вчителів багато в чому залежить планування і організація суспільно корисних дій. Вони допомагають учням опановувати колективні форми діяльності серед природи, виробити продумані позиції у стосунках із середовищем, втілити турботу про неї в конкретні справи.

Серед суб'єктивних передумов формування естетичного ставлення учнів до навколишнього середовища необхідно виділити здатність її сприйняття, переживання та осмислення; зацікавленість в пізнанні, перетворенні і підтримці середовища в оптимальному стані; готовність свідомо реалізувати у взаємодії із зовнішнім світом громадські та особисті цілі і таким чином задовольняти свої потреби і прагнення.

Особливу роль у взаємодії учнів з природою відіграє їх індивідуальна вибірковість свідомих зв'язків із зовнішнім світом. У діяльності, спрямованій на охорону навколишнього середовища, одного цікавить зміст, іншого – форма, третього – знаряддя праці. Частина дітей захоплена життям лісу, інша частина – можливістю побути в лісі з товаришами. Надзвичайно різноманітні пізнавальні і практичні інтереси, естетичні смаки і почуття, індивідуальні оцінки різних явищ природи і людських дій.

Є відмінності у ставленні до природи у сільських і міських учнів. Не всі однаково усвідомлюють, який вплив природи на їх почуття, думки, ставлення до людей. Відзначається, що в сім'ях з меншим рівнем освіти батьків діти ставляться до природи більш прагматично. Зростання освіченості батьків сприяє встановленню у дітей багатих духовних зв'язків із середовищем. Ці дані показують, що в педагогічній роботі слід враховувати вплив різноманітних соціальних факторів на ставлення до навколишнього середовища.

Під керівництвом педагогів формуються навички раціонального природокористування. Організовані дії, спрямовані на захист природи, повинні допомогти учням зрозуміти естетичні цінності природних явищ. Осягнення краси навколишнього середовища настільки ж закономірно має породжувати прагнення охороняти його, готовність до відповідних практичних дій.

Досвід показує, що сформував в учнів естетичне ставлення до природи може вчитель, якого захоплює благородне завдання охорони середовища, який відчуває постійний інтерес до краси, новизни, динамізму навколишнього світу. Розвиваючи засобами природи духовний світ учнів, він в той же час загартовує дітей фізично, формує їх волю і характер, виховує колективізм і патріотизм майбутніх дбайливих господарів рідної землі, чим більш уважливіше відноситься до природи сам вчитель, тим більш свідомими і відповідальними у ставленні до неї будуть його вихованці. Школа відчуває потребу в педагогові-універсалаві, який глибоко знає не тільки свій предмет, але і загальні закономірності виховання ставлення до природи і людей. Діяльність учнів, яка організована вчителями, породжує і розвиває особисті враження і відчуття, переконання й інтереси.

Навчившись спостерігати за красою навколишнього середовища в процесі праці і усвідомивши можливість творити з його допомогою красу навколо себе, учень інакше сприймає навколишнє середовище. Тому прогулянки та інші види діяльності краще розкривають перед ним красу природи.

Відображення в свідомості природних явищ виникає в діяльності. Однак воно відбувається не автоматично, а під впливом її цілей і завдань, інструкцій вчителів і вихователів. Необхідно чітко планувати завдання по сприйняттю і осмисленню оточуючих ландшафтів. Діяльність характеризується особливим змістом і своєрідними формами. Вона є системою взаємопов'язаних справ, сукупністю різних дій і прийомів (операцій). Ці справи, дії і прийоми мають певну структуру, яка обумовлена зовнішніми, зокрема природними об'єктами, а також особистими інтересами учнів і навчанням в поєднанні з вихованням. У структурі діяльності окремого учня, як і класу в цілому, поєднуються стійкі (постійні, які часто повторюються) і нестійкі справи і дії. Співвідношення тих і інших піддається педагогічному контролю і регулюванню. Педагогічне керівництво однаково впливає на вибір і чергування у взаємозв'язках учнів з природою справ різних видів різної якісної визначеності.

Не всяка діяльність здатна прямо виявити естетичні властивості природи для школярів. Щоб навчитися оцінювати красу форм рослин, граціозність тварин, контрасти кольору і світла, симетрію явищ, гармонію звуків, властивості простору і часу, треба брати участь у їх пізнанні як чуттєвому, так і абстрактно-логічному. А це означає, що вчителі повинні залучати учнів до спостереження за властивостями ландшафтів, організовувати вправи, які розвивають слухове і зорове сприйняття, вміння аналізувати та узагальнювати власні враження та оцінки.

Завдання вчителя, який формує естетичне ставлення до природи у своїх вихованців, полягає насамперед у тому, щоб націлити учнів на зустріч з красою і організувати відповідну пізнавальну діяльність. Потрібно розробити систему естетико-пізнавальних завдань і вправ, організувати низку естетично виховуючих ситуацій, які спонукають учнів сприймати, осмислювати, оцінювати об'єкти, які пізнаються, як красиві, виразні і т.д. На перший план у пізнанні слід висунути естетичні властивості середовища, щоб пробудити ставлення саме до них.

Одночасно потрібно глибше продумувати можливості педагогічного впливу на естетичні відчуття, почуття і думки учнів через ті види діяльності, які пов'язані найбільше з пізнанням, виявленням споживчих (більшою мірою, ніж естетичних) властивостей середовища, наприклад, різні промисли (збір ягід, грибів, риболовля та ін.), збір матеріалів для шкільних колекцій, експедиції з пошуку місцевих будматеріалів, догляд за птахами, водоймами, лісом і т.д. Щоб виявити естетичні властивості явищ природи в такій діяльності, треба зробити складовою частиною кожної окремої справи ознайомлення з ними. Інакше кажучи, у діяльності будь-якого виду має здійснюватися педагогічний підхід. Він забезпечує спільність діяльності, а також єдність ідейно-морального, трудового, естетичного, фізичного виховання.

Таким чином, при вихованні естетичного ставлення до природи в різноманітній діяльності перед вчителем постає двоєдине завдання. З одного боку, необхідно організувати специфічну діяльність, яка безпосередньо відкриває учням красу природи. З іншого – потрібно зуміти з'єднати з пізнанням естетичних властивостей середовища будь-яку діяльність, у тому числі і таку, яка в силу своєї специфіки формує інше ставлення до зовнішнього світу. Наприклад, для формування вміння сприймати красу природи важливо, щоб пізнавальні завдання ставилися досить часто. Педагогічні ситуації, які стимулюють естетичне сприйняття природи, необхідно створювати регулярно. У їх вирішенні повинні брати участь всі учні кожного класу, всіх вікових груп.

Чим молодші учні, тим більша роль у таких ситуаціях належить ігровим елементам. У підлітковому віці на перший план виступає дослідницька, пошукова, краєзнавча, спортивна діяльність. У старшокласників провідна роль належить праці, вивченню науки і мистецтва. Різноманітна художня творчість має охоплювати всіх учнів шкільного віку.

В різному віці учні по-різному оцінюють значення одних і тих же справ для своїх зв'язків із природою. Залежно від таких оцінок змінюються їх захоплення, відбувається перехід від одних справ до інших, виникає інтерес до явищ, які раніше не заслуговували особливої уваги.

У середньому шкільному віці учні воліють займатися такими справами як посадка дерев і чагарників, беруть участь в екскурсіях, туристичних походах. Престижні освоєння місцевого рельєфу, вивчення тварин, рослин, риболовля. Менш цінуються участь в охороні природи, догляд за деревами, прибирання територій, замальовки явищ природи, збір лікарських рослин.

Ще нижче стоять оцінки спостережень за явищами природи, прогулянка парком, а також догляд за домашніми рибками. Тут естетичне ставлення підлітків до природи виявляє свою нерозвиненість.

У старшому віці на перший план як емоційно значущі дії виступають милування природою, охорона дерев, робота в саду і на городі, відпочинок; духовні форми діяльності (роздуми про життя, читання віршів, спів); збір грибів, догляд за тваринами. Багато в чому така градація пов'язана з особливостями психофізичного розвитку підлітків та юнацтва. Педагог покликаний перебудовувати і

підвищувати рівень соціально значущих ціннісних установок. Треба знати, за що і як учні цінують практичні справи, чим вони займаються більше, а чим менш охоче.

У перевагах одних справ над іншими, як і в оцінках краси природних явищ, вибірково проявляється внутрішня позиція учнів, крізь неї переломлюються будь-які педагогічні впливи на ставлення до природи і відображаються в свідомості і поведінці відповідно до її змісту. Зрозуміло, що результати естетичного виховання успішніші, коли воно тісно пов'язане не тільки з суспільно важливою, але і з бажаною учням діяльністю і тим самим – з їх вибілковими, свідомими, індивідуальними зв'язками з природою.

Естетичне ставлення до природи виникає і розвивається в діяльності, яку визначає вчитель. На дії, які формують це ставлення, впливають зміст і форма, завдання вчителів, можливість їх творчого виконання, принцип колективізму.

Прийоми непрямого впливу педагогів на діяльність не сприяють зосередженню уваги всіх учнів на естетичних властивостях природи. Частина учнів, менш сприйнятливих до краси, нерідко виявляють при цьому інтерес до випадкових явищ, деякі приділяють увагу лише тому, що саме впадає в очі і мало вдивляються в деталі, ознаки і властивості явищ. Подібні прийоми недостатньо орієнтують на виділення головних, істотних ознак, що дозволяють оцінити явище як красиве або потворне.

Важлива стимулююча роль змагання пошуку для пізнання краси природи. Пізнавальне завдання, що орієнтує на пошук незвичайних явищ, перетворює красу природи в одне з найбільш привабливих явищ. Не задовольняючись загальним знанням, що навколо є краса, учні оволодівають умінням знаходити її в різних природних умовах. Активізуються колективні прагнення до здобуття новизни явищ, їх краси, посилюється обмін знаннями, уміннями, переживаннями.

Не тільки естетичне сприйняття природи, але і природоохоронні прагнення і дії виникають не автоматично. Формування тих і інших вимагає спеціальної педагогічної роботи, тому завдання відкрити красу в природі, які вчитель ставить перед учнями, повинні бути нерозривно пов'язані з практичними завданнями праці та охорони природи, і навпаки. Процеси естетичного виховання та природоохоронного ставлення учнів вимагають комплексного підходу.

Два шляхи комплексного виховання названих стосунків: від естетичного пізнання до практики (до праці та охорони середовища) і від практики до пізнання – можливі в будь-якій школі.

Вчителю літератури, співу та малювання швидше і легше сформулювати дбайливе ставлення учнів до природи, опираючись спочатку на надбання мистецтва. Учні з великим інтересом пишуть твори про літературні пейзажі, про твори живопису і музики, які відображають природу. Під керівництвом вчителів образотворчого мистецтва вони із задоволенням організовують екскурсії, щоб замалювати пам'ятки з натури. Захоплюючим для учнів є і знайомство зі світом музики, яка відтворює образи природи.

Для вчителів природничо-математичних предметів найбільш ефективним комплексним підходом до формування естетичного ставлення до природи є шлях від навчання основам наук до організації безпосередньої взаємодії учнів з природою в пізнанні і праці, а потім до встановлення зв'язків між природою і мистецтвом, громадськими та особистими стосунками їх з навколишнім середовищем.

Висновки... Таким чином, впливи різних шляхів, які використовують вчителі різних спеціальностей, виховуючи естетичне ставлення учнів до природи, можуть стати рівноцінними при дотриманні певних педагогічних умов: об'єднання пізнання, ставлення і охорони середовища; взаємне доповнення естетичної, трудової і природоохоронної діяльності або їх взаємопроникнення в ході формування ставлення до природи; диференційований підхід до побудови систем практичних справ, пов'язаних з кожним навчальним предметом і віковою групою учнів; посилення уваги педагогів до формування зв'язків і внутрішніх залежностей один від одного різних справ, напрямків діяльності, традиційних і нових форм взаємодії з природним середовищем.

Тут педагог може широко використовувати масові форми і методи пропаганди естетичної цінності природи та необхідність її охорони. Це лекції, бесіди, розповіді, пояснення, читацькі конференції. Дієві і прийоми виховання на прикладі, заохочення. У колективі легко і традиційно проводяться змагання та конкурси, виставки, художні гуртки, вечори і свята, присвячені турботі про природу.

Вчителі виступають при цьому як консультанти і порадики. Приклад педагогів активно впливає на свідомість і поведінку учнів, на їхнє ставлення до природи і один до одного.

Формами педагогічного керівництва індивідуальної діяльності можуть стати систематичні консультації з домашньої праці (догляд за садом, квітами, тваринами, рибками, птахами), виставки знахідок і виробів з природних матеріалів. Доречні рекомендації режиму ігор і відпочинку серед природи, ознайомлення учнів з правилами промислової діяльності та догляду за природою, законодавством. На бесіди можна запрошувати художників, поетів, письменників, мисливців, рибалок, лісників, юристів і т.д.

Правильно організований педагогічний процес сприятиме ефективному формуванню естетичного ставлення до природи, турботи учнів про збереження її краси. Це створює найкращі умови для

вирішення завдань всебічного гармонійного розвитку особистості в процесі взаємодії з природним середовищем і вимагатиме від педагогів пошуків нових шляхів, форм та методів для ефективного вирішення даної проблеми.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державна національна програма „Освіта” (Україна ХХІ століття). – К. : Райдуга, 1994. – 287 с.
2. Концепція екологічної освіти України // Директор школи. – 2002. – № 16. – Квітень.
3. Закон України „Про загальну середню освіту” // Голос України. – 1999. – 23 червня.
4. МIRONENKO B. B. Методичні аспекти виховання дбайливого ставлення до природи у педагогічній спадщині І. П. Деркачова (1834 – 1916) / В. В. МIRONENKO // Горизонты образования. – 2011 – № 2. – С. 137–139.
5. СУХОМЛИНСКИЙ В. А. Этюды о коммунистическом воспитании / В. А. СУХОМЛИНСКИЙ // Народное образование. – 1967. – № 2.
6. СИЛКО Є. М. Ідея єдності людини і природи як основа екологічного виховання школярів / Є. М. СИЛКО // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. Київ. – 2009. – № 3 (64)
7. Естетичне виховання учнів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14495/>

Анотація

Г.І.Котлярчук

Формирование эстетического отношения к природе как необходимая составляющая экологического воспитания

В статье проанализирована эффективность экологического воспитания при условии формирования эстетического отношения к природе. Рассматривается важность педагогического влияния в процессе учебы и воспитания на формирование экологической культуры учеников и эстетичное отношение к природе.

Ключевые слова: эстетичное и экологическое воспитание, отношение к природе, экологическая культура.

Summary

H.I.Kotlyarchuk

Formation of Aesthetical Attitude to Nature as Necessary Part of Ecological Education

The effectiveness of ecological education under the condition of formation of aesthetical attitude to nature is analyzed in the article. The importance of pedagogical influence in the process of study and upbringing onto the formation of ecological culture of pupils, and aesthetical attitude to nature is studied.

Key words: esthetic and ecological education, attitude to nature, ecological culture.

Дата надходження статті: „26” березня 2012 р.

УДК 37.033 „19”

Н.С.КРАВЕЦЬ,

асистент

(м.Івано-Франківськ)

Педагогічні умови використання здобутків екологічного виховання останніх років

XX сторіччя в сучасних умовах

У статті проаналізовано здобутки педагогів з екологічного виховання 6-7 річних дітей в сучасних умовах останніх років XX сторіччя.

Ключові слова: педагогічні умови, екологічне виховання, дошкільна освіта, екологічне спрямування.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Специфіка екологічного виховання в сучасних ДНЗ України полягає в тому, що успішне вирішення його проблем не вичерпується доробком лише сучасної дошкільної педагогіки та суміжних з нею наук про дитину. Взаємовплив, взаємопроникнення, взаємозалежність фактично кожного завдання та шляхів його розв'язання сьогодні простежується у контексті з практикою діяльності вихователів за всі роки з часу актуалізації екологічного виховання як проблеми педагогічної. Сучасна дошкільна освіта покликана не лише формувати сучасні знання, вміння й навички, а й повинна творчо використовувати досвід минулих років, не бути осторонь нього, а, навпаки, адекватно реагувати на здобутки і, зберігаючи їхню неповторність й оригінальність, сприяти пошукам шляхів їхнього втілення у діяльність екологічного спрямування.

Формулювання цілей статті... **Мета** – проаналізувати доробок педагогів кінця XX сторіччя з екологічного виховання 6–7 річних дітей і охарактеризувати умови його перенесення в роботу з сучасними вихованцями.

В останнє десятиріччя українські вчені активно досліджують проблему екологічного виховання дітей відповідно до нових інтеграційних підходів, які вирізняють дошкільну освіту ХХІ століття. Особливо ці питання актуалізуються в умовах реалізації нової програми „Я у світі” й формування екологічної компетенції дітей до початку їхнього систематичного навчання в школі [1, 2]. Наші наукові погляди не лише суголосні з дослідниками проблеми екологічного виховання (Н.Горопаха, Н.Лисенко, З.Плохій, Г.Тарасенко), а й передбачають детальне вивчення доробку теоретиків і практиків останніх десятиріч ХХ століття задля того, щоб творчо його використати в сучасних умовах.